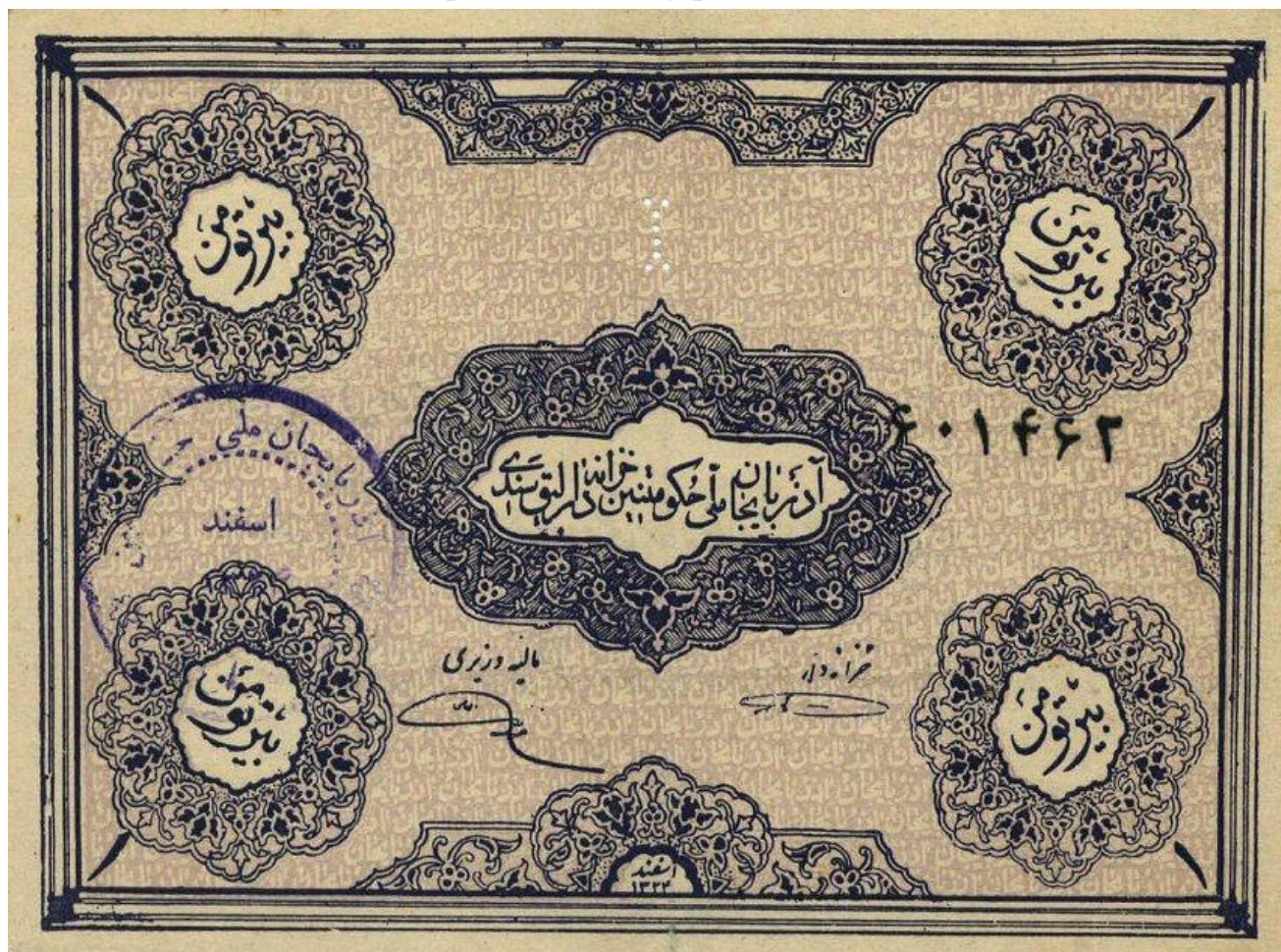

واحد‌های پول ملی ترک در دوره حکومت ملی آذربایجان

۱۹۴۵-۱۹۴۶

مئهران باهارلی

<http://21-azer.blogspot.com>

حکومت ملی آذربایجان (در برخی منابع جمهوری آذربایجان) به سال ۱۳۲۴ شمسی اقدام به چاپ اسکناسهای ملی این دولت ترک در آذربایجان جنوبی نمود. واحدهای پولی این جمهوری قیران Qıran (به فارسی قران Qeran) و تومن Tüman (به فارسی تومان Toman) بودند. این اسکناسها که بر روی کاغذی معمولی و بدون سورشارژ چاپ شده بودند دارای انواع بئش قیرانلیق (پنج قرانی - قرمز رسی)، بیر تومنلیک Bir Tümanlık (یک تومانی - سرمه ای)، ایک تومنلیک İki Tümanlık (دو تومانی - آبی تند)، بئش تومنلیک Beş Tümanlık (پنج تومانی - سبز روشن)، اون تومنلیک On Tümanlık (ده تومانی - قرمز رسی) و اللی تومنلیک Əlli Tümanlık (پنجاه تومانی - سبز سیر) بودند. بدنبال اشغال آذربایجان جنوبی توسط ارتش دولت شاهنشاهی پهلوی و با سقوط جمهوری دمکراتیک آذربایجان، اسکناسهای ملی دولت آذربایجان نیز از تداول خارج شدند.

متون این اسکناسها که از همه جهت در تاریخ دولتهای تورکی و آذربایجانی منحصر بفردند، برای نخستین بار در تاریخ آذربایجان جنوبی و ترکان ایران، تماما به زبان ترکی نوشته شده اند. قبل از آن در طول بیش از هزار سال حاکمیت ترکان بر اراضی فعلی ایران، هر چند همواره زبان ترکی به عنوان زبانی رسمی و دولتی بر سکه ها (یارماق) و اسکناسها (چاو) بکار رفته است، اما عمدتا کلمات و عباراتی به زبانهای گوناگون مانند عربی، مونتقولی، چینی و پس از صفویان فارسی و به خطوط عربی، تورکی اویغوری، مونتقولی و چینی نیز به همراه کلمات و عبارات و جملات تورکی بر سکه ها و اسکناسها نقش می بست.

بر روی اسکناس ملی جمهوری آذربایجان جنوبی عبارت زیر نوشته شده است:

در وسط: عبارت "آذربایجان میلی حؤکومتینین خزانه دارلیق سندی" [آذربایجان اولوسال ارکله تینین آغیچیلیق بلگه سی]

در بالای میانه: ارزش اسکناس [چاو] به شکل عددی و پانچ شده

در پائین میانه: امضاء خزانه دار [آغیچی ایزباسی] و مالییه وزیر [آقچالی ایشلر باخانی]

در پائین زیرین: تاریخ "اسفند ۱۳۲۴"

در چهار گوشه: ارزش پول به دو شکل نوشته ترکی و عددی (اللی تومن Əlli Tüman، اون تومن On Tüman، بئش تومن Beş Tüman، ایک تومن İki Tüman، بیر تومن Bir Tüman، بئش قیران Beş Qıran)

در میانه چپ و راست: شماره سری و مهر [دامقا] خزانه داری آذربایجان
کلمه آذربایجان با حروف کوچک بر سراسر متن اسکناس

در پشت اسکناسهای ملی آذربایجان متون ترکی زیر نوشته شده بود:

"آذربایجان میلی حؤکومتینین خزانه دارلیغی بو سندین ضامینیدیر".
AZƏRBAYCAN MİLLİ HÖKÜMƏTİNİN XƏZANƏDARLIĞI BU SƏNƏDİN)
(ZAMİNİDİR

"بو سندین ده یه ری موقابیلینده، عموم دؤولتی ماغازلاردان مال ساتین آلیناییله ر".
BU SƏNƏDİN DƏYƏRİ MUQABİLİNDƏ, UMUM DÖVLƏTİ)
(MAĞAZALARDAN MAL SATIN ALINABİLƏR

"بو سندى جعل ائده نلر، صحرايى محكمه ده موحاكيمه و اولوم جزاسينا محكوم اولاجاقلار".
BU SƏNƏDİ CƏ'L EDƏNLƏR, SƏHRAYİ MƏHKƏMƏDƏ MUHAKİMƏ VƏ)
(ÖLÜM CƏZASINA MƏHKÜM OLACAQLAR

واحدهای پولی حکومت ملی آذربایجان- بر خلاف رژیم پهلوی که واحدهای پولی اش را با الهام از کشورهای عربی "ریال" و "دینار" انتخاب کرده بود، واحدهای سنتی امپراتوری ترکی آذربایجانی قاجار یعنی "تومن" و "قیران" بودند. انتخاب واحدهای پولی متفاوت با دولت تهران از سوی حکومت ملی آذربایجان، از یک طرف با ایجاد دو سیستم و واحد پولی ریال-دینار در فارسستان و تومه ن-قیران در آذربایجان، از یک طرف عملاً تباین ملی موجود دو خلق ترک و فارس و دو مملکت آذربایجان و فارسستان را به لحاظ تاریخی هر چه بیشتر تعمیق و تثبیت می نمود و از طرف دیگر آگاهانه بر پیوستگی و امتداد تاریخی حکومت ملی آذربایجان با دولتهای ترکی و آذربایجانی تاریخ تاکید می کرد.

تومن Tüman (تومان، تمان، تمن، تومانه، طومان): کلمه ای تورکی-آلتائی به معنی ده هزار، واحد شمارش معادل ده هزار، واحد پول، واحد پولی بزرگ در دولتهای تورکی-آذربایجانی حاکم بر ایران امروز، ایالت و توده بزرگ انباشته شده، تعداد زیاد، بشمار، قصبه ای مشتمل بر صد ده، واحد نظامی مرکب از ده هزار سرباز، قشونی متشکل از ده هزار سپاهی (از همینجا رتبه امیر تومان به معنی فرمانده ده هزار، سرلشکر) است. تومان در اصل بر رقمهای کلان دلالت می کرده است. مصدر تومه نمک Tümanmæk در زبان ترکی به معنای ثروتمند گشتن و زیاد شدن از همین کلمه مشتق شده است. تومن در شعر تورکی قدیم نیز به همین معنی بکار برده شده است (اؤکوش اوودو ایله، تومن مین ثنا × اوغان بیر بایاتا اونا یوخ فنا / عتبه الحقایق Öküş övdü ilə Tüman min səna/ Uğan bir bayata, ona yox fəna ترجمه: با سپاس بسیار، و هزاران هزار ثنا، به خدای قادری که بر او فنائی نیست). کاربرد تومان در سنگ نوشته های تورکی اورخون حکایت از پیشینه کهن این واژه دارد. ریشه واژه تومان را مونقولی، تورکی و برخی نیز چینی دانسته اند. تومن در زبان تخاری کهن با ضبط تمان- تیمن و در تخاری متأخر به شکل تومانه در معنای ده هزار به کار رفته است. بعضی بر آن اند که این واژه از زبان چینی کهن یا پیش از چینی به زبان تخاری راه یافته است.

این کلمه تورکی به شکل تومان Tuman وارد زبان فارسی شده است. لفظ تومان نخستین بار در زمان سلاطین تورکی-مغولی بر پولهای دولتهای تورکی حاکم بر اراضی فعلی ایران ظاهر شده است. نخستین شواهد کاربرد تومان در زبان فارسی نیز به متون تاریخی دوره مغول باز می گردد. در این دوره تومان معادل ده هزار دینار زر رایج بوده و گاه برای شمارش آقچه، مال، یاستیق (نوعی پول ترکی، به فارسی بالش)، حقوق دیوانی و خراج ممالک به کار می رفته است. تومان به مرور زمان به واحد پولی دولتهای تورکی حاکم بر اراضی ایران امروزی تبدیل شده است. پس از فرمان یکسان کردن اوزان و مقیاسها در دوره امپراتور تورک-مغول قازان خان، اصطلاح «تومان غازانی (قازان تومه نی Qazan Tümeni)»، بعدها «تومان تبریزی (تبریز تومه نی Təbriz Tümeni)» و «تومان دیوانی (دیوان تومه نی Divan Tümeni)» و در دوره دولت تورکی تیموری بویژه در خراسان و هرات «تومان کپکی (کبیک تومه نی Kəbik Tümeni)» رواج یافت. در دوره های دولتهای تورکی آذربایجانی آق قویونلو، قاراقویونلو، صفویه و افشاریه و نیز دولت لک زندیه، علاوه بر تومان اصطلاح «تومان تبریزی» بار دیگر در فرمانهای حکومتی و محاوره عامه رایج شد. در این دوره ها یک تومان واحد پولی و محاسباتی بزرگ و برابر با ده هزار دینار بود، اما نام پول خاصی نبود. در دوره تیموری، هر ۱۵۰۰ تومان کپکی معادل ۹۰۰۰ تومان عراقی (عراق تومه نی İraq Tümeni)، در دوره آغ قویونلو معادل ۲۰ دوکات، در دوره صفویه یک تومان معادل پنجاه عباسی و در دوره افشاریه معادل بیست نادری بوده است.

نخستین بار در تاریخ دولتهای تورک و آذربایجانی فتحعلی شاه قاجار به ضرب پول و سکه طلا با نام تومان اقدام کرده است. پیش از این تاریخ، مسکوکی به نام تومان وجود نداشت، بلکه اصطلاح تومان در محاسبات به عنوان واحد شمارش به کار می رفت. در دوره دولت تورکی آذربایجانی قاجار واژه تومان بر روی سکه های دوره ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه، محمدعلی شاه و احمدشاه بکار رفته است. در این دوره سکه طلای یک تومانی، نیم تومانی (پنج قرانی) و یک ربع تومان معمول بوده است. سکه های تومان متعلق به دوره ناصری و سکه های ده تومانی طلا همراه با تصویر مظفرالدین شاه به عنوان یادگاری در دست است. در آغاز دوره حاکمیت دولت تورکی آذربایجانی قاجار بین سالهای ۱۷۹۸ تا ۱۸۲۵ میلادی یک تومان معادل ۸ ریال، (هر ریال ۱۲۵۰ دینار) و پس از ۱۸۲۵ در اواخر دوره فتحعلیشاه قاجار که قران معرفی شد، یک تومان معادل ده قران و هر قران معادل ۱۰۰۰ دینار شد.

پس از تاسیس دولت پهلوی توسط استعمار انگلیس، تومان همچنان واحد پول این دولت بود، چنانچه در آغاز سکه ای یک تومانی با وزن پانزده نخود ضرب شد. اما در ۲۷ اسفند ۱۳۰۸ شمسی در راستای ترکی ستیزی دولت جدید ایران، پاکسازی میراث اداری و دیوانی باقیمانده از دولتهای ترک و آذربایجانی و حذف نامهای ترکی، با تصویب قانون احاد در مجلس شورای ملی واحد پول ایران تغییر یافت و در نام سکه ها تغییراتی داده شد. از آن پس واحد پول در اسناد رسمی و دولتی "ریال" معادل صد دینار است و همین واحد بر روی سکه ها و اسکناسها ثبت می شود. با اینهمه هنوز کلمه ترکی تومان در همه زبانهای رایج در ایران به قوت خود باقیست و به معنی ده ریال بکار برده میشود. در واقع در ایران امروز، تومان واحد غیررسمی پول بشمار رفته و در محاسبات غیررسمی کاربرد تومان بسیار رایجتر از ریال است. در دهه های اخیر و پس از سیر نزولی شدید ارزش پول دولت جمهوری

اسلامی ایران و تورم بالا، در تداول عامه و محاسبات لفظی بویژه در میان اهل کسب و کار امروزه به هر هزار تومان و گاه به هر یک میلیون تومان یک تومان اطلاق می شود.

قران: کلمه ای عربی، تلفظ ترکی آن قیران Qiran است. واحد پولی معادل ریال در زمان فتحعلی شاه قاجار تا دوره پهلوی، بین سالهای ۱۸۲۵ تا ۱۹۳۲، به ۲۰ شاهی و یا ۱۰۰۰ دینار تقسیم میشد و یک دهم تومان بود. در سال ۱۹۳۲ ریال به صد دینار تقسیم و جایگزین قران شد. در آغاز سجع سکه های فتحعلی شاه قاجار "السلطان بن السلطان" بود. در پایان سال سی ام یعنی در ۱۲۴۲ سکه نقره ای تازه ای ضرب گردید و این مصادف شد با شکستی که دولت تورکی آذربایجانی قاجار از امپراتوری تزاری روسیه خورد. درین سکه عنوان فتحعلی شاه را "السلطان صاحب قران" نوشته بودند و این سکه های جدید یک ریالی را مردم به همین مناسبت "صاحب قران" گفتند و کم کم در زبان مردم صاحب قران مختصر و به "قران" تبدیل شد و واحد پول نقره دولت ترکی آذربایجانی ایران را قران نامیدند. قران اصلا کلمه ای عربی به معنی قرین شدن دو ستاره و هم‌ریشه با کلماتی مانند قرینه، تقارن، مقارنه، مقرون، و ... است. (برخی از ستارگان را سعد و برخی را نحس میدانستند. هر گاه دو ستاره سعد با هم در آسمان دیده میشد "قران سعدین" و هرگاه دو ستاره نحس با هم دیده میشد "قران نحسین" میگفتند). انواع سکه های رایج قران، یک قرانی و دو هزاری (دو قرانی) بود و گاهی سکه چهار قران و نیم قران (ده شاهی) و ربع قران (پنج شاهی) زده اند که کمتر بود.

نام واحد پولی قران، شباهتی به کران، کرونا،... نام واحد پول برخی از کشورهای اروپائی (کشورهای اسکاندیناوی، استونی، چک، اسلواک،...) داشت و از همینرو بین ترکان به سرعت رایج شد و امروز نیز به طور گسترده بکار می رود.

واحد‌های معاصر پول در جمهوریهای آذربایجان، ترکیه، ترکمنستان

بر خلاف واحد‌های پول حکومت ملی آذربایجان، واحد‌های پولی معاصر هیچکدام از کشورهای همسایه آذربایجان، ترکیه و ترکمنستان، بر اساس سنن تاریخی و واحد‌های پولی دول تورکی در تاریخ نیست. چنانچه مانات و قبیق واحد‌های پولی جمهوریهای آذربایجان و ترکمنستان دارای منشا روسی-لاتینی؛ و قوروش و لیره، واحد‌های پولی ترکیه دارای منشاء لاتینی اند:

مانات (Manat): کلمه ای روسی. واحد پول دولتین آذربایجان و ترکمنستان. از کلمه روسی مونئتا (Moneta)، آنهم از کلمه لاتینی مونئتا (Monēta) به معنی سکه، هم‌ریشه با کلمه مانی (Money) در انگلیسی به معنی پول.

قپیک (Qəpik): کلمه ای روسی (Kopeck, Copec, Kopeks, Copecks) معادل یک صدم روبل. از کلمه روسی Kopeika به معنی نیزه (در روسی میانه Kopeika از ریشه Kopie). نشات گرفته از تصویر سکه هائی که در مسکو به سال ۱۴۷۸ و پس از فتح نووگرااد ضرب شده بودند و در آنها سنت جرج سواره نیزه بدست در حال کشتن ازدهائی بود.

قوروش (Kuruş): کلمه ای لاتینی. واحد پول ترکیه، معادل یک صدم لیره ترک. از گروسوس لاتینی (Grossus) به معنی ضخیم، هم‌ریشه با گروشن آلمانی (Groschen) و الهام گرفته شده از پول اتریشی به همین نام.

لیره (Lira): کلمه ای لاتینی. کلمه ای از ایتالیائی میانه، از کلمه Liura در زبان پرووانسال قدیمی، آنهم از کلمه لاتینی Lībra به معنی واحد وزن معادل یک پاوند. تلفظ مردمی این کلمه در ترکی آذربایجانی لئره Lerə است.

چند کلمه ترکی در باره پول و مالیه

اسکناس: Çav

امضاء: İzbas

پول: Aqça

توشیح رسمی: توغرا Tuğra (در گذشته امضاء-نشان سلاطین ترک که به اسناد رسمیت می بخشید)

حواله، برات: Biçək

خزانه داری: Ağıçı

خزانه: Ağı

دولت: Өrklət

رسمی: توغرالی Tuğralı (سند رسمی = توغرالی بلگه Tuğralı Bəlgə)

سکه: Yarmaq

سند: Bəlgə

ضرابخانه: Basıqevi

فرمان دولتی: Yarlıq

کارت اعتباری: Qamdu

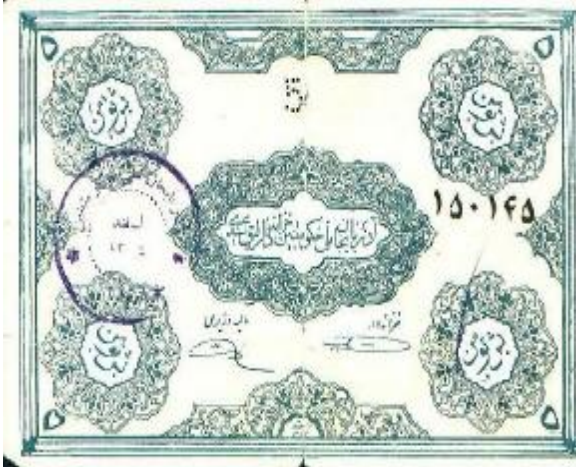
مالی: Aqçal

مالیه: Aqçalı İşlər

مهر: Damqa

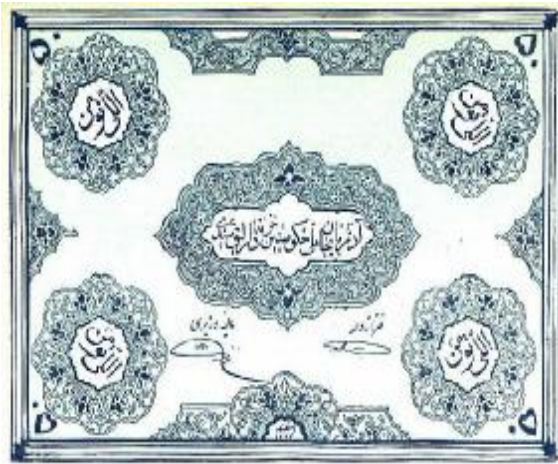
واحدهای پول تورکی (به ترتیب نزولی): تومه ن Tümen، سوم Som، تنگه Təngə، تیبین Tiyin،
 باسیق Basıq، بنه ک Bənək
 وزارت: باخانلیق Baxanlıq

تاریخ

۱. آذربایجان فی حکومتین اخیر از داریقی پوسندین ضامیدر .
۲. پوسندین در کتب ضامیده عوم دونی نماز و اردن مال مایترین آتیر .
۳. پوسندین بل بد فر صحرانی محکوم و اولوم جزا سنده حکوم اولو اعاقلار .

تاریخ

۱. آذربایجان فی حکومتین اخیر از داریقی پوسندین ضامیدر .
۲. پوسندین در کتب ضامیده عوم دونی نماز و اردن مال مایترین آتیر .
۳. پوسندین بل بد فر صحرانی محکوم و اولوم جزا سنده حکوم اولو اعاقلار .